భర్తృహ

నీతి శత

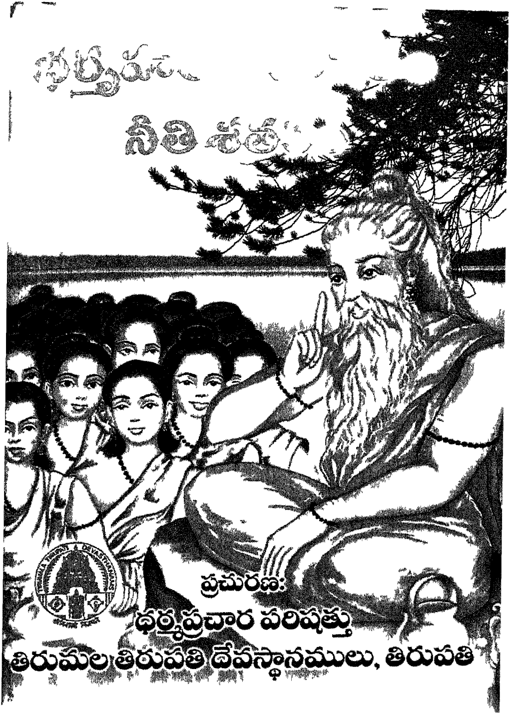

ప్రచురణ:

ధర్మప్రచార పరిషత్తు

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి

నారద భక్తి సూత్రములు

నారదుని భక్తి సూత్రములకు

సరళభావానువాదం

వ్యాఖ్యాత - అనువాదకుడు

అన్నవరం ఆదిశేషయ్య

ప్రచురణ :

ధర్మ ప్రచార పరిషత్తు

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు,

తిరుపతి.

భర్తృహరి సుభాషితం నీతి శతకం

అయిదవ ముద్రణ : 1,00,000 ప్రతులు
2003

వెల : అమూల్యము

ప్రచురణ :
ధర్మప్రచార పరిషత్తు
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి.

డి.టి.పి :
శ్రీ అసంగానంద గ్రాఫిక్స్, శ్రీవ్యాసాశ్రమము.

ముద్రణ :
శ్రీ పారాశర్య ప్రెస్, శ్రీ వ్యాసాశ్రమము,
ఏర్పేడు, ఫోన్: *08578-287528.*

ముందుమాట

నీతిబోధకమైన గ్రంథాలలో భర్తృహరి నీతిశతకం సాటిలేని మేటి రచనగా ప్రసిద్ధి కెక్కింది. అనేకభాషలలో ఇది అనువదించబడింది. నైతికమైన విలువల పరిరక్షణ జరిగినప్పుడే జాతి పురోగమిస్తుంది. ఇందుకు భర్తృహరివంటి మహామహులు రచించిన గ్రంథాలు ఎంతో ఉపకరిస్తాయి.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం ధర్మప్రచార పరిషత్తు ద్వారా అనేక ధార్మిక కార్యక్రమాలను అమలు జరుపుతున్నది. నైతిక ధార్మిక సాహిత్యాన్ని ప్రచురించి తక్కువ ధరలకు లేదా ఉచితంగా ప్రజానీకానికి అందజేయడం అందులో ఒక ముఖ్యభాగం.

శ్రీ సముద్రాల లక్ష్మణయ్య అనువాదంతో 1981 లో ఈ నీతిశతకం ప్రథమ ముద్రణ వెలువడింది. 1983 లో ద్వితీయ ముద్రణ, 1987 లో తృతీయ ముద్రణ జరిగాయి. ఈ స్వల్ప వ్యవధిలోనే అన్ని ప్రతులు చెల్లిపోయాయి. అందుకే ఈ నాల్గవ ముద్రణ అవసరమయింది.

భగవంతునిపై గల పరమ ప్రేమయే భక్తి అని నారద మహర్షి భక్తిని నిర్వచించాడు. ఆయన గోపికల భక్తి మార్గదర్శక మని నిరూపించాడు. ఎనభైనాల్గు సూత్రాలలో భక్తి తత్త్వాన్ని సమగ్రంగా విపులీకరించాడు.

ప్రస్తుతం తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారి ధర్మప్రచార పరిషత్తు ప్రసిద్ధ రచయిత శ్రీ అన్నవరం ఆదిశేషయ్య కూర్చిన అనువాదంతో నారద భక్తి సూత్రాలను ప్రచురిస్తున్నది. ఇందులో మూల సూత్రాలు, వాటికి తాత్పర్యం, మాత్రా ఛ్ఛందస్సులో సరళభావానువాదం సమకూర్చ బడ్డాయి. జిజ్ఞాసు జనానీకానికి ప్రాచీన భక్తి సాహిత్యాన్ని ముద్రించి ఉచితంగా అందించాలన్న ఉదాత్తమైన ప్రణాళిక క్రింద ఈ గ్రంథం ప్రచురింప బడుతున్నది.

పాఠకులు ఈ గ్రంథం ద్వారా నారదమునీంద్రుని భక్తి తత్త్వాన్ని గ్రహించి పాటించి పురోగమించి భగవత్కృపకు పాత్రులు కాగలరని విశ్వసిస్తున్నాము.

తిరుపతి — సముద్రాల లక్ష్మణయ్య

13-6-99 — కార్యదర్శి, ధర్మప్రచార పరిషత్తు.

నారద భక్తి సూత్రములు

(నారదుని భక్తి సూత్రములకు సరళభావానువాదం)

ప్రస్తావన

"గోవిందుని భజించుము. ముమ్మారు 'గోవిందా'యని తరించుము" అంటాడు ఆదిశంకరాచార్యులవారు.

"చేతులారంగ శివుని పూజింపడేని
నోరు నొవ్వంగ హరికీర్తి నుడువడేని
దయయు సత్యంబు లోనుగా దలపడేని
కలుగ నేటికి తల్లుల కడుపు చేటు" -

అంటుంది భాగవతం.

పురుటి నొప్పులకు సార్థకత కలిగిస్తూ, ముక్తిని ప్రసాదించే మానవ జన్మ లభించినందుకు సర్వేశ్వరునికి కృతజ్ఞతలు తెలుపుకొంటూ ఆ మహదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోటానికి సన్నద్ధులు గావటం సర్వజనుల కర్తవ్యం. ముక్తిని పొందటానికి మార్గాలు కర్మశీలికి, కార్యసాధకునకు మూడు. భక్తి, జ్ఞానం,

తత్త్వమును వివరింతుము. అర్హత గలిగిననే అనుగ్రహము సంప్రాప్తించును. అర్హతయూ ఈశ్వరానుగ్రహముననే సిద్ధించును.

సుదృఢమై, విమలమై వినయ సంపన్నమై
సంకల్పము, పరమాత్మ సాక్షాత్కారమై
సాగు వారెవ్వరైన, వారికుపయుక్తమౌ
సద్భక్తి తత్త్వ వ్యాఖ్య గావింతు మిపుడు.

రెండవ సూత్రము

సా త్వస్మిన్ పరమప్రేమరూపా.

పరమాత్మపై అపారమైన ప్రేమ కలిగియుండుటయే భక్తి. అచంచల విశ్వాసము ప్రేమకు పునాది. అది అనంత తత్త్వావలోకమునకు అనాది. విశ్వసించినవానికి విశ్వేశ్వ రానుగ్రహము అరచేతి ఉసిరిక.

మరేధ్యాసయును లేక భావము ఏకమై
మనైక్యమై సమసమైక్యమై, అంకితమై

చెందినవాడనీ తెలుస్తున్నది. అంతేకాక ఇతడు మహా యోగీశ్వరు డనే ప్రతీతి కూడా వుంది. ఇలాంటి వెన్నో కథలు భర్తృహరి విషయంలో ప్రచారం పొందాయి. మహాకవుల విషయంలో ఇది సహజమే. కాళిదాసు, శ్రీనాథుడు, పోతన మొదలైన కవులను గూర్చి ఇలాంటి కథలు వింటూనే వుంటాము.

నీతిశతకం, శృంగారశతకం, వైరాగ్యశతకం అనే మూడు శతకాలు 'సుభాషితత్రిశతి'గా ప్రసిద్ధి పొందాయి. ఇందలి శ్లోకాలు కొన్ని ఇతర ప్రాచీన కావ్యాలలో కూడా ఎడనెడా కానవస్తాయి. అంచేత భర్తృహరి ఈ త్రిశతికి సంధాత మాత్రమే కాని కర్త కాడని కొందరంటారు. కాని భర్తృహరే గ్రంథానికి కర్త అనేది బహుజనసమ్మతమైన వాదం.

సుభాషితత్రిశతి కవితాగుణంవల్లా, విషయపరిపుష్టివల్లా మహోదాత్తమైన రచనగా వన్నెకెక్కింది. భర్తృహరి లోకానుభవం అపారం. ఆయన ఏది చెప్పినా పాఠకుల హృదయాలలో సూటిగా నాటుకొంటుంది. సంస్కృత పరిజ్ఞానం కలవాళ్ళకు ఈ త్రిశతి చదువుతున్నప్పుడు కలిగే ఆనందం అనుభవైకవేద్యం. మేక్డొనెల్, మోనియర్ విలియంస్ మొదలైన పాశ్చాత్యపండితులెందరో ఈ శతకాలను వేనోళ్ళ కొనియాడారు.

ఏ సద్గుణాలను అవలంబిస్తే సమాజం సకల విధాలా సుఖ శాంతులతో వర్ధిల్లుతుందో అలాంటి సద్గుణాలను రుచిరమైన పద్ధతిలో నీతిశతకం బోధిస్తుంది.

యువతీయువకుల ప్రేమ భావాలను అమరకుని కృతి లాగా శృంగారశతకం లోకోత్తరంగా చిత్రిస్తుంది.

సాంసారిక జీవితంలో ఎదురయ్యే విషమ పరిస్థితులు, మానవ జీవిత పరమార్థం మున్నగు అంశాలు వైరాగ్యశతకంలో ఎంతో హృద్యంగా వివరింపబడ్డాయి. తృష్ణ, లోభం- ఇత్యాది దుర్గుణాలను కవి యిందులో తీవ్రంగా నిరసించాడు. వైరాగ్య శతకం చతువుతున్నప్పుడు ఈయన మహాయోగి అనే దృఢాభి ప్రాయం పాఠకునిలో నెలకొంటుంది.

నిత్య వ్యవహారంలో ఉపకరించే సూక్తులు లోకజ్ఞులైన మహాకవుల నోటినుండే వెలువడుతాయి. వాల్మీకి కాళిదాసాదుల వచనా లెన్నింటిలో దైనందిన జీవితంలో మనం వాడుతూనే వుంటాము. "జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి", "శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్" ఇత్యాదు లిందుకు నిదర్శనాలు.

భర్తృహరి సూక్తులు గూడా ఇలాంటివే. అవి సంక్షిప్తాలు,

సూత్రప్రాయాలు కావడంవల్ల బహుజనాదరణకు పాత్ర మయ్యాయి.

"విభూషణం మౌన మపండితానామ్"
"విద్యావిహీనః పశుః"
"సర్వే గుణాః కాంచన మాశ్రయంతి"
"న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః"
"ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి"
"రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని"

-ఇవెక్కడివో కావు; భర్తృహరి నీతిశతకంలోనివే.

సంఘ పురోగతికి నీతి చాలా ముఖ్యం. నయమార్గంలో నడచినప్పుడే జాతికి ఖ్యాతి. అందుకే మన పెద్దలు రామాయణ భారత భాగవతాది గ్రంథాలలో ప్రసక్తానుప్రసక్తంగా నీతులు బోధించారు. ప్రత్యేకంగా కామందకీయాది నీతిశాస్త్రాలు గూడా వున్నాయి.

భర్తృహరి మానవజీవితాన్ని మథించిన మహాకవి. జీవిత పరమార్థ మేదో సంఘానికి చాటాలనే సత్సంకల్పంతో ఈ

ఉదాత్త రచనకు పూనుకొని ఆయన కృతకృత్యుడయ్యాడు. జీవితాన్ని పండించే మహాగుణా లెన్నో ఈ రచనలో బహు ముఖాలుగా ప్రబోధింపబడ్డాయి.

విద్యాపరిశ్రమ, ఆత్మగౌరవం, కార్యసాధనలో అచంచల దీక్ష, సౌశీల్యం, పరోపకారపారీణత, ధైర్యస్థైర్యాలు- ఇలాంటి ఆత్మ గుణాలు అలవర్చుకోవాలని తన నీతిశతకంలో ఆయన నొక్కి వక్కాణించాడు.

సుభాషిత త్రిశతికి ఎన్నో సంస్కృతవ్యాఖ్య లున్నాయి. అందులో ఆంధ్రదేశీయుడైన రామచంద్ర బుధేంద్రుని వ్యాఖ్య సుప్రసిద్ధం. తెలుగులో దీనికి ఎలకూచి బాలసరస్వతి, ఏనుగు లక్ష్మణకవి, పుష్పగిరి తిమ్మన పద్యానువాదాలు చేశారు. లక్ష్మణ కవి పద్యాలు మంచి ప్రచారం పొందాయి.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు నీతి వైరాగ్య శతకాలను లక్ష్మణకవి పద్యానువాదంతో కూడ ఇంతకు ముందే ప్రచు రించారు.

సామాన్య జనాన్ని దృష్టిలో వుంచుకొని సరళ వ్యావహారిక శైలిలో నేను నీతిశతకం అనువదించాను. దేవస్థానంవారు

చిన్మయమిషన్‌తో కలిసి 1981 నవంబరు 25 నుండి మూడు నెలలపాటు తిరుపతిలో గీతానుష్ఠాన సదస్సును ఏర్పాటు చేశారు. ఇక్కడ శిక్షణపొందే పట్టభద్రులకు భర్తృహరి నీతిశతకాన్ని పఠనీయంగా నిర్ణయించారు.

ఈ సందర్భంగా నా అనువాద ంతో కూడా ఈ గ్రంథం ప్రచురించడానికి దేవస్థాన కార్యనిర్వహణాధికారి పూజ్యులు శ్రీ పి. వి. ఆర్. కె. ప్రసాద్, ఐ.ఏ.యస్, గారు అనుమతించారు. వారికి నా ధన్యవాదాలు.

గీతానుష్ఠాన సదస్సును నిర్వహిస్తున్న శ్రీస్వామిని శారదా ప్రియానందవారికి నా నమోవాకాలు.

ప్రూఫులు చదవడంలో సహకరించిన మాన్యులు శ్రీ ముదివర్తి కొండమాచార్యులవారికీ, దీనిని ముచ్చటగా ముద్రించి యిచ్చిన టి.టి.డి ప్రెస్ మేనేజర్ శ్రీ ఎం. విజయకుమార్ రెడ్డి గారికీ, వారి సిబ్బందికీ నా కృతజ్ఞతలు.

తిరుపతి

10-11-81 —సముద్రాల లక్ష్మణయ్య

భర్తృహరి సుభాషితం - నీతిశతకం

దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్తచిన్మాత్ర మూర్తయే ।
స్వానుభూత్యేకమానాయ నమశ్శాన్తాయ తేజసే ॥

దిక్కూ, కాలమూ మొదలైన వాటి పరిమితికి లోబడక, అనంతమై, కేవల జ్ఞాన స్వరూపమై, స్వానుభవంతోనే తెలుసుకోదగిన, ప్రసన్న జ్యోతిస్స్వరూపమైవున్న పరబ్రహ్మకు నమస్కారం.

మూర్ఖ పద్ధతి

బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయదూషితాః ।
అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణమఙ్గే సుభాషితమ్ ॥ 1

తెలిసినవాళ్ళు అసూయాగ్రస్తులు. ప్రభువులు గర్వంతో చెడిపోయారు. తక్కిన సామాన్యజనులు చెప్పినా తెలుసుకొనే స్థితిలో లేరు. అందువల్ల నేను చెప్పదలచుకొన్న మంచి మాటలు నాలోనే జీర్ణమైపోయాయి.

అజ్ఞస్సుఖమారాధ్యః సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః ।
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాఽపి నరం న రంజయతి ॥ 2

ఏమీ తెలియనివాడికి సులభంగా తెలియజెప్పవచ్చు. బాగా తెలిసినవాడికి తెలియజెప్పడం మరీ సులభం. తెలిసీ తెలియక 'అంతా నాకే తెలుసు' నని గర్వంతో విర్రవీగేవాణ్ణి బ్రహ్మదేవుడు గూడా తెలియజెప్పి మెప్పించలేడు.

ప్రసహ్య మణిముద్ధరేన్మకరవక్త్ర దంష్ట్రాన్తరాత్
సముద్రమపి సన్తరేత్ప్రచలదూర్మి మాలాకులమ్ ।
భుజఙ్గమపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయేత్
న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥ 3

మొసలి కోరల నడుమ వుండే మణినైనా బలాత్కారంగా పెకలించి వెలికి దీయవచ్చు. చలిస్తూవుండే అలలతో వ్యాకులమై భయంకరంగా వున్న సముద్రాన్నైనా దాటవచ్చు. కోపంతో బుసకొట్టే పామునైనా పూలదండలాగా తలకు జుట్టుకోవచ్చు. కాని మొండిపట్టు పట్టిన మూర్ఖుడి మనస్సును సమాధాన పరచడం మాత్రం సాధ్యం కాదు.

లభేత సికతాసు తైలమపి యత్నతః పీడయన్
పిబేచ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః ।
కదాచిదపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్
న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥ 4

పట్టుదలతో ప్రయత్నించి ఇసుకనుండైనా తైలం తీయవచ్చు. దప్పిగొన్నవాడు ఎండమావులలో నైనా నీళ్ళు త్రాగవచ్చు. తిరిగి తిరిగి కుందేటి కొమ్మునైనా సాధించవచ్చు. కాని మొండిపట్టు పట్టిన మూర్ఖుడి మనస్సును సమాధానపరచడం మాత్రం సాధ్యం కాదు.

వ్యాళం బాలమృణాళతన్తుభిరసౌ రోద్ధుం సముజ్జృంభతే
భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాన్తేన సన్నహ్యతి ।
మాధుర్యం మధుబిందునా రచయితుం క్షారాంబుధేరీహతే
మూర్ఖాన్యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలాత్సూక్తైః సుధాస్యందిభిః॥5

మదపుటేనుగును తామరతూటి దారంతో కట్టబూనేవాడూ, దిరిసెనపువ్వు కొనతో వజ్రాన్ని కోయటానికి సిద్ధపడే వాడూ, ఉప్పు సముద్రంలోని నీటిని ఒక్క తేనె బొట్టుతో తియ్యగా చేయాలనుకొనేవాడూ, అమృతం ఒలికే మంచి మాటలతో

బలాత్కారంగా మూర్ఖులను మంచి త్రోవకు మరలించగోరే వాడూ- వీళ్ళందరూ ఒకే రకం వాళ్ళు.

స్వాయత్తమేకాన్త హితం విధాత్రా
వినిర్మితం ఛాదనమజ్ఞతాయాః ।
విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే
విభూషణం మౌనమపండితానామ్ ॥ 6

మూర్ఖులు తమ మూర్ఖత్వాన్ని కప్పిపుచ్చుకోవటానికే బ్రహ్మ దేవుడు వాళ్ళ స్వాధీనంలో వుండి ఉపయోగపడేటట్లు మౌనాన్ని సృష్టించాడు. ముఖ్యంగా సర్వజ్ఞులైన పండితుల సభలో మూఢులకు మౌనమే అలంకారం.

యదా కించిద్జ్ఞోఽహం గజ ఇవ మదాన్ధః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవదవలిప్తం మమ మనః ।
యదా కించిత్కించి ద్బుధజనసకాశా దవగతం
తదా మూర్ఖోఽస్మీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః ॥ 7

నాకు ఏ కొంచెమో తెలిసి వుండిన కాలంలో మదించిన ఏనుగు లాగా నేనే 'సర్వజ్ఞుణ్ణి' అని గర్వించేవాణ్ణి. తర్వాత పెద్దల

నుండి కొంచెం కొంచెంగా విషయం తెలుసుకొన్నాను. ఇప్పుడు "నే నేమీ తెలియని మూర్ఖుణ్ణి" అని తెలుసుకోగలిగాను. నన్ను జ్వరంలాగా పట్టిపీడిస్తూ వుండిన గర్వమంతా తొలగిపోయింది.

క్రిమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగంధి జుగుప్సితం
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదన్నరాస్థి నిరామిషమ్ ।
సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శంకతే
న హి గణయతి క్షుద్రో జంతుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్ ॥ 8

పురుగులు పట్టి, జొల్లుతో తడిసి, కంపుకొడుతూ, రోత పుట్టించే మాంసం లేని గాడిద యెముకను కుక్క చాలా రుచి గల వస్తువన్న ప్రీతితో కొరుకుతూ ప్రక్కన దేవేంద్రుడు వచ్చి నిలబడినా అతణ్ణి చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తాను చేపట్టిన వస్తువుయొక్క తుచ్ఛ స్వభావాన్ని లెక్కపెట్టదు గదా!

శిరశ్శార్వం స్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం
మహీధ్రాదుత్తుంగాదవని మవనేశ్చాపి జలధిమ్ ।
అధో గంగా సేయం పదముపగతా స్తోకమథవా
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః ॥ 9

గంగానది స్వర్గంనుండి మొదట శివుని తలపైకి దిగింది. తర్వాత అక్కడనుండి హిమాలయం మీదికి, హిమాద్రినుండి భూమి మీదికీ, భూమి నుండి సముద్రంలోకి, అక్కడనుండి పాతాళానికి క్రమ క్రమంగా జారిపడి పోయింది. తెలివిమాలి ఉన్నతస్థితినుండి తొలగిన వాళ్ళకు ఇలాగే పలురకాల పాట్లు తప్పవు.

శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్ఛత్రేణ సూర్యాతపో
నాగేంద్రో నిశితాంకుశేన సమదో దండేన గోగర్దభః ।
వ్యాధిర్భేషజ సంగ్రహైశ్చ వివిధైర్మంత్రప్రయోగైర్విషం
సర్వస్యౌషధమస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యౌషధమ్॥10

నీటితో నిప్పునూ, గొడుగుతో ఎండనూ, అంకుశంతో మదపు టేనుగునూ, కఱ్ఱతో ఎద్దూ, గాడిదలాంటి జంతువులనూ, మందులతో రోగాన్నీ, రకరకాల మంత్ర ప్రయోగాలతో విషాన్నీ నివారించవచ్చు. ఇలాంటి వాటి కన్నిటికీ తగిన మందులను (నివారణోపాయాలను) శాస్త్రం పేర్కొన్నది. మూర్ఖుడి మూర్ఖత్వాన్ని తొలగించే మందును మాత్రం ఏ శాస్త్రమూ చెప్పలేదు.

విద్వత్పద్ధతి

శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః ।
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియస్త్వర్థం వినాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాస్స్యుః కుపరీక్షకై ర్న మణయో యై రర్ఘతః పాతితాః ॥11

వ్యాకరణాది శాస్త్రాలలో నిష్ణాతులై నిర్దుష్టంగా ప్రవచనం చేసేవారూ, శిష్యులకు శాస్త్రాలు బోధించేవారూ, జగత్ప్రసిద్ధులూ అయిన పండితులు ఏ ప్రభువు రాజ్యంలోనైనా నిరుపేదలుగా జీవిస్తూ వుంటే వాళ్ళ దుఃస్థితి ఆ రాజు మూర్ఖత్వాన్నే ప్రకటిస్తుంది. బుద్ధిమంతులు ధనహీనులైనా సంపన్నులే. మంచి చెడ్డలు తెలియని అవివేకులు విలువ లేనివని చెప్పినంత మాత్రాన రత్నాలకు లోపం వాటిల్లదు గదా!

హర్తుర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి యత్సర్వదాఽ
ప్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్ ।
కల్పాన్తేష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఽఽఖ్య మన్తర్ధనం
యేషాం తాన్ప్రతి మానముజ్ఝత నృపాః కస్తైస్సహ స్పర్ధతే ॥12

విద్య అనే హృదయంలోని ధనం దొంగ చేతికి దొరకదు. ఎల్లవేళలా అమితసుఖం కల్గిస్తుంది. కోరినవాళ్ళ కందరికీ సదా పంచిపెడుతూ వున్నా ఇంకా పెరుగుతుందే కాని తరగదు. ప్రళయకాలంలో గూడా నశించదు. ఓ రాజులారా! అలాంటి విద్యాధనం కల పండితులపట్ల దురాగ్రహం వహించకండి! వాళ్ళతో ఎవ్వరూ పోటీపడజాలరు.

పరిగతపరమార్థాన్ పండితాన్ మాఽవమంస్థాః
తృణమివ లఘు లక్ష్మీర్నైవ తాన్ సంరుణద్ధి!
అభినవమదరేఖాశ్యామగండస్థలానాం
న భవతి బిసతంతుర్వారణం వారణానామ్ ॥ 13

తత్త్వజ్ఞులైన పండితుల నెవరూ అవమానించకండి! గడ్డి పోచవంటి మీ సంపద వాళ్ళను కట్టివేయలేదు. క్రొత్తగా మద జలం కారడంవల్ల నలుపెక్కిన చెక్కిళ్ళు గల మదగజాలను తామరతూటిదారం బంధింపలేదు గదా!

అంభోజినీవనవిహారవిలాసమేవ
హంసస్య హన్తి నితరాం కుపితో విధాతా ।

న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
వైదగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః ॥ 14

బ్రహ్మకు తన వాహనమైన హంస మీద కోపం వస్తే పద్మ సరస్సులో దాన్ని విహరించనీకుండా చేయగలడు. అంతేగాని పాలనూ, నీళ్ళనూ వేఱుపఱచటంలో ఆ హంసకున్న నేర్పును తీసివేయలేడు గదా!

కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చంద్రోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలంకృతా మూర్ధజాః ।
వాణ్యేకా సమలంకరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 15

భుజకీర్తులూ, చంద్రహారాలూ, స్నానమూ, మైపూతలూ, పూలూ, అందంగా అలంకరించుకొన్న శిరోజాలూ- ఇలాంటి వేవీ మానవుడికి శోభ కలిగంచలేవు. శాస్త్రసంస్కారం కల వాక్కు ఒక్కటే అతడికి శోభ చేకూరుస్తుంది. పైన చెప్పిన సువర్ణాభరణాదు లన్నీ నశించిపోయేవే. వాక్కు అనే భూషణ మొక్కటే శాశ్వతంగా నిలిచే భూషణం.

విద్యా నామ నరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః ।
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే న హి ధనం విద్యావిహీనః పశుః॥ 16

మానవుడికి చదువే రూపం. చదువే రహస్యంగా దాచిన ధనం. భోగాన్నీ, కీర్తినీ, సుఖాన్నీ కల్గించేది కూడా చదువే. గురువులకు గూడా జ్ఞానబోధ చేసే గురువూ, చుట్టంలాగా విదేశంలో సాయపడేదీ చదువే. నరుల పాలిటి పరదేవత గూడా చదువే. రాజులు పూజించేది గూడా చదువునే కాని ధనాన్ని కాదు. అలాంటి చదువు లేని మానవుడు పశువుతో సమానుడు.

క్షాన్తిశ్చేత్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తి చే ద్దేహినాం
జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కిం యది సుహృద్దివ్యౌషధైః కిం ఫలమ్ ।
కిం సర్పైర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యాఽనవద్యా యది
వ్రీడా చేత్కిము భూషణైస్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్॥ 17

ఓర్పు వుంటే కవచంతో పనిలేదు. కోపముంటే శత్రువు లక్కరలేదు. దాయాది వుంటే మరి నిప్పెందుకు? మిత్రు డుంటే

ఔషధాలతో అవసర మేమున్నది? దుర్జనులుంటే ఇక సర్పాలక్కర లేదు. అలాగే నిర్దుష్టమైన విద్య స్వాధీనమైతే ధనమెందుకు? సిగ్గుంటే పైగా నగలెందుకు? మంచి కవిత్వ ముంటే రాజ్యమెందుకు? (ఓర్పు మొదలైనవి కవచాదులతో సమానమైనవని తాత్పర్యం.)

దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరిజనే శాఠ్యం సదా దుర్జనే
ప్రీతి స్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వజ్జనే చార్జవమ్ ।
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాంతాజనే ధృష్టతా
యే చైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేష్వేవ లోకస్థితిః॥ 18

బంధువులపట్ల దాక్షిణ్యమూ, సేవకుల మీద దయా, దుర్జనుల విషయంలో కాఠిన్యమూ, సజ్జనులయందు ప్రీతీ, రాజుల యందు నీతీ, విద్వాంసుల పట్ల ఋజుప్రవర్తనా, శత్రువుల యందు శౌర్యమూ, పెద్దలపట్ల ఓర్పూ, స్త్రీల విషయంలో దిట్ట తనమూ- ఇలా ఆయా కళలలో ప్రవీణులైన వాళ్ళే లోకమర్యాద నిల్పగల్గుతారు.

జాడ్యం ధియో హరతి సించతి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి పాపమపాకరోతి ।

చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్? ॥ 19

సజ్జన సాంగత్యం బుద్ధి జాడ్యాన్ని పోగొడుతుంది. సత్యం పలికిస్తుంది. గౌరవం కల్గిస్తుంది. పాపాన్ని పరిహరిస్తుంది. మనస్సును నిర్మలంగా వుంచుతుంది. కీర్తిని నలుదిక్కులా విస్తరింపజేస్తుంది. ఇంతెందుకు? అది మానవులకు సకల విధాలా మేలు చేకూరుస్తుంది.

జయన్తి తే సుకృతినో
రససిద్ధాః కవీశ్వరాః ।
నాస్తి తేషాం యశఃకాయే
జరామరణజం భయమ్ ॥ 20

రససిద్ధిని సాధించిన కవీశ్వరులు ధన్యులు, వాళ్ళు సిద్ధౌషధాలను సేవించిన యోగుల్లాగా సర్వోత్కృష్టులై ప్రకాశిస్తున్నారు. వాళ్ళ కీర్తి శరీరాల కెన్నటికీ జరామరణాలు సోకుతాయనే భయం లేదు.

మానశౌర్యపద్ధతి

క్షుత్క్షామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా
మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి ।
మత్తేభేన్ద్రవిభిన్నకుంభపిశిత గ్రాసైకబద్ధస్పృహః
కిం జీర్ణం తృణమత్తి మానమహతామగ్రేసరః కేసరీ ॥ 21

మానం కలిగిన ప్రాణులలో మొట్టమొదటిదైన సింహం ఆకలితో డస్సినా, ముదిమితో కృశించినా, కీళ్ళు సడలిపోయినా, కష్టస్థితిని పొందినా, శరీరకాంతి తరిగినా, కడకు ప్రాణాలు పోతున్నాసరే, మదించిన ఏనుగుల కుంభస్థలాలను చీల్చి అందలి మాంసం తినాలని ఉవ్విళ్ళూరుతుందే కాని ఎండుగడ్డి తింటుందా?

స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమప్యస్థి గోః
శ్వా లబ్ధ్వా పరితోష మేతి న చ తత్తస్య క్షుధాశాన్తయే ।
సింహో జంబుకమంకమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాంఛతి జనః సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥22

కొద్దిపాటి నరాలు గలిగి, క్రొవ్వుతో తడిసి, మురికిబట్టి, మాంసహీనమైన గోవు ఎముక దొరికితే చాలు కుక్కకు పట్టరాని సంతోషం కల్గుతుంది. పోనీ, ఆ యెముకవల్ల దానికి ఆకలి తీరుతుందా అంటే తీరదు. సింహం తన చెంత నక్కలు తిరుగాడుతున్నా వాటి జోలికి పోక ఏనుగునే వెదకి చంపుతుంది. అందుచేత కష్టాలలో వున్నా ప్రతివారు తమ తమ శక్తికి తగిన లాభం కోరుతారే గాని అంతకంటే హెచ్చు తక్కువలు కోరలేరు.

లాంగూలచాలన మధశ్చరణావఘాతం
భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనం చ ।
శ్వా పిండదస్య కురుతే గజపుంగవస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుంక్తే ॥ 23

పిడికెడు తిండికోసం యజమాని ముందర కుక్క తోక ఆడిస్తుంది. కాళ్ళతో నేల గోకుతుంది; వెల్లికిలపడి నోరూ, కడుపూ చూపుతుంది. (ఇలా ఎన్నో నీచపు పనులు చేస్తుంది). గజరాజం మాత్రం బెట్టుగా చూస్తూ మావటివాడు ప్రియమైన మాటలు పలికితేనే ఆహారం స్వీకరిస్తుంది.

పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే ।
స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సమున్నతిమ్॥ 24

పరిణామశీలమైన ఈ సంసారంలో చచ్చినవాడు ప్రతి ఒక్కడూ మళ్లీపుడుతూనే వున్నాడు. అలా పుట్టి చచ్చేవాళ్ళ వల్ల ప్రయోజన మేమిటి? ఎవడి వల్ల వంశానికి కీర్తి ప్రతిష్ఠలు కలుగుతాయో, వాడిదే నిజంగా సార్థకమైన జన్మ.

కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్మనస్వినః ।
మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వన ఏవ వా ॥ 25

పూలగుత్తి లాగా అందరిచేతా శిరసావహింపబడడమో, లేక అడవిలో జీర్ణించిపోవడమో- ఈ రెండే మార్గాలు తప్ప మానవంతుడికి మరొక మార్గం లేదు.

సన్త్యన్యేఽపి బృహస్పతి ప్రభృతయః సంభావితాః పంచషాః
తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వైరాయతే ।
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ
భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేషాకృతిః ॥ 26

చూడు సోదరా! తన శరీరంలో మిగిలి వుండేది ఒక్క శిరస్సే అయినా పరాక్రమవంతుడైన రాహువు, బృహస్పతి మొదలైన సుప్రసిద్ధ గ్రహాలు ఐదారు వున్నప్పటికి వాటి జోలికి పోకుండా, తేజోవంతులైన సూర్యచంద్రులనే పర్వకాలంలో (అమావాస్యా, పూర్ణిమలలో) మ్రింగుతున్నాడు. (క్షీరసముద్రాన్ని మథింపగా వచ్చిన అమృతాన్ని దేవతలకు పంచే సమయంలో దొంగచాటుగా వాళ్ళ పంక్తిలో కూర్చున్న రాహువుయొక్క తలను విష్ణువు చక్రంతో ఖండించాడన్న పురాణ కథను ఇక్కడ అనుసంధించు కోవాలి).

వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా స చ ధార్యతే ।
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధిరనాదరా
దహహ! మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥ 27

ఆదిశేషుడు పదునాలుగు లోకాలనూ తన పడగలపై నిల్పి మోస్తున్నాడు. అలాంటి శేషుణ్ణి కూర్మమూర్తి తన వీపున నిడు కొని భరిస్తున్నాడు. ఆ కూర్మాన్ని సముద్రుడు ఆదివరాహం

ఆధీనంలో అనాయాసంగా వుండేటట్లు చేస్తున్నాడు. ఔరా! మహాత్ముల మహిమలు మేరలేనివి సుమా!

వరం ప్రాణోచ్ఛేద స్సమదమఘవన్ముక్తకులిశ
ప్రహారై రుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్గారగురుభిః ।
తుషారాద్రేస్సూనోరహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్యురుచితః ॥ 28

గర్వంతో దేవేంద్రుడు ప్రయోగింపగా నిప్పులు వెలి గ్రక్కుతూ భీకరంగా పైకి వచ్చే వజ్రాయుధపు వ్రేటులకు మైనాకుడు తన ప్రాణాలైనా వదలడమే మంచిది గాని, తండ్రియైన హిమవంతుడు ఒక ప్రక్క దెబ్బలు దిని స్పృహతప్పి, పడివుంటే తాను మాత్రం తప్పించుకు పారిపోయి సముద్రంలో దాక్కోవడం తగునా?

(పూర్వం పర్వతాల కన్నిటికీ రెక్కలుండేవనీ, అవి మీద వ్రాలడం వల్ల జనపదాలకు ప్రమాదం కల్గుతుండగా ఇంద్రుడు వజ్రాయుధంతో వాటి రెక్కలు నరికివేశాడనీ, ఆ సమయంలో

మైనాకుడు మాత్రం తప్పించుకొని పారిపోయి సాగరజలంలో దాక్కొన్నాడనీ పురాణకథ)

యదచేతనోఽపి పాదైఃస్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురినకాన్తః ।
తత్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే? ॥ 29

సూర్యకాంతమణి అచేతనమైనా సూర్యుడి పాదాలు (కిరణాలు) సోకగానే మండిపడుతుంది. తేజోవంతుడైన పురుషుడు ఇతరులు తన్ను ధిక్కరిస్తే సహించి వూరకుంటాడా?

సింహః శిశురపి నిపతతి
మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు ।
ప్రకృతిరియం సత్త్వవతాం
న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః ॥ 30

సింహం చిన్నపిల్లగా వున్నప్పటికి మదజలం స్రవించి నలుపెక్కిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లు గల ఏనుగుల మీదికే దూకుతుంది. ఇది బలవంతులకు సహజ స్వభావం. పరాక్రమానికి వయస్సు కారణం కాదు.

అర్థ పద్ధతి

జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యధో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటాత్పతత్వభిజన స్సందహ్యతాం వహ్నినా ।
శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాశు నిపతత్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యేనైకేన వినా గుణా స్తృణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే ॥31

జాతి పాతాళానికి పోనీ! సద్గుణాలు అంతకంటే మరీ క్రిందకు పోనీ! శీలం కొండపైనుండి క్రిందికి పడనీ! వంశం అగ్గిలో పడి బుగ్గి కానీ! విరోధి అయిన శౌర్యంపై ఇప్పుడే పిడుగు పడనీ! ఏది ఏమైపోయినా మాకు నష్టంలేదు. మాకు కావలసింది ధన మొక్కటే. అది లేకుంటే పై జెప్పిన గుణాలన్నీ గడ్డిపోచకైనా కొఱగావు.

యస్యాస్తివిత్తం స నరః కులీనః
స పండితః స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః ।
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః
సర్వే గుణాః కాంచన మాశ్రయన్తి ॥ 32

డబ్బున్నవాడే కులవంతుడుగా, పండితుడుగా, శాస్త్రజ్ఞుడుగా,

గుణజ్ఞుడుగా, మంచి ఉపన్యాసకుడుగా, అందగాడుగా కూడా చలామణి అవుతున్నాడు. అన్ని గుణాలు డబ్బుమీదనే ఆధారపడి వున్నాయి. (ధనవంతుడు గుణహీనుడైనా వాణ్ణి సద్గుణవంతుడనే లోకం భావిస్తుందని భావం).

దౌర్మన్త్ర్యాన్నృపతిర్వినశ్యతి యతిస్సంగా త్సుతో లాలనాత్
విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయాచ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్।
హ్రీర్మద్యా దనవేక్షణాదపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయాత్
మైత్రీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్॥33

దుష్టమంత్రివల్ల రాజా, సంగంవల్ల సన్యాసీ, ఎక్కువగా బుజ్జగించడం వల్ల కుమారుడూ, వేదాధ్యయనం లేకపోవడంవల్ల విప్రుడూ చెడిపోతారు. అలాగే కుపుత్రునివల్ల కులమూ, దుర్జనులను సేవించడంవల్ల శీలమూ, మద్యపానంవల్ల సిగ్గూ, పర్యవేక్షణ లేకపోవడంవల్ల సేద్యమూ, దేశాంతరానికి వెళ్లడంవల్ల స్నేహమూ, అనురాగలోపంవల్ల చెలిమీ. అవినీతివల్ల సంపదా, అతిదానంవల్లా పరాకువల్లా ధనమూ నశిస్తాయి.

దానం భోగో నాశ స్తిస్రో గతయో భవన్తి విత్తస్య ।
యన్న దదాతి న భుంక్తే తస్య తృతీయో గతిర్భవతి ॥34

ఇతరులకు దానం చేయడం, అనుభవించడం, దొంగలు మొదలైన వాళ్ళు అపహరించడం- అనే మూడు మార్గాలలో ధనం వ్యయమై పోతుంది. అటు దానమూ చేయక, ఇటు తానూ అనుభవించక వుండే లోభివాని ధనం మూడవదారిలో నశిస్తుంది.

మణి శ్శాణోల్లీఢ స్సమరవిజయీ హేతిదళితో
మదక్షీణో నాగః శరది సరిదాశ్యానపులినా ।
కళాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నరాః ॥ 35

సానబెట్టిన రత్నమూ, ఆయుధాల దెబ్బలు తిని యుద్ధంలో గెలుపొందిన వీరుడూ, మదజలం కారడంవల్ల చిక్కిపోయిన గజమూ, శరదృతువులో ఎండిపోయిన ఇసుక తిన్నెలుగల నదీ, ఏకకళావశిష్టుడైన చంద్రుడూ, సురతక్రీడలో డస్సిన ముగ్ధవనితా, యాచకులకు దానం చేసి చేసి ఐశ్వర్య హీనులైన మానవులూ-

వీళ్లందరూ కృశించినా ప్రకాశిస్తూనే వుంటారు.

పరిక్షీణః కశ్చిత్స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సంపూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ ।
అతశ్చానేకాన్తా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ ॥ 36

ఒక వ్యక్తి తాను నిరుపేదగా వున్న కాలంలో చేరెడు బియ్యం ఎవడిస్తాడా అని ఆశతో ఎదురుచూస్తూ వుంటాడు. అతడే తర్వాత ధనవంతుడైతే భూవలయాన్నంతా తృణసమానంగా భావిస్తాడు. అంచేత మనిషికి తానుండే పరిస్థితిని బట్టి ఆయా వస్తువులు గొప్పగానో, కొంచెంగానో తోస్తూ వుంటాయి.

రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేనుమేతాం
తేనాద్య వత్సమివ లోక మముం పుషాణ ।
తస్మింశ్చ సమ్యగనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః ॥ 37

రాజా! భూమి అనే గోవునుండి నీవు ధనాన్ని పితుకదలచే పక్షంలో దూడను పోషించినట్లు ప్రజలను పోషించు. వాళ్ళను

సదా చక్కగా పోషిస్తే భూమి కల్పలతలాగా నీవు కోరిన ఫలా లన్నిటినీ ప్రసాదిస్తుంది.

సత్యాఽనృతా చ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింస్రా దయాళురపి చార్థపరా వదాన్యా ।
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమా చ
వారాంగనేవ నృపనీతి రనేకరీతిః ॥ 38

రాజనీతి ఒకచోట సత్యంగానూ, మరొకచోట అసత్యంగానూ ప్రవర్తిస్తుంది. ఒకసారి కఠినంగానూ, మరొకసారి మృదువుగానూ భాషిస్తుంది. ఒకప్పుడు హింసిస్తుంది. మరొకప్పుడు దయ జూపు తుంది; ఒకచోట పిసినారితనాన్నీ, మరొకచోట దాతృత్వాన్నీ ప్రదర్శిస్తుంది. ఒకచోట సదా వ్యయం చేస్తుంది. మరొకచోట ఎప్పుడూ అర్జిస్తూ వుంటుంది. ఇలా అది వేశ్యలాగా పలుపోకలు పోతుంది.

ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ ।
యేషా మేతే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థ స్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ ॥ 39

రాజా! దుర్జన శిక్షణా, కీర్తి, బ్రాహ్మణ పాలనమూ, పాత్రదానమూ, సుఖానుభవమూ, మిత్రరక్షణమూ- అనే ఈ ఆరు గుణాలు ఎవరిలో లేవో అలాంటి భూపతుల నాశ్రయించడం వల్ల ప్రయోజన మేమిటి?

యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌ చ నాతోఽధికమ్ ।
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం జలమ్॥40

అది కొంచెంగాని, గొప్పగానీ, బ్రహ్మ తన నొసట వ్రాసినంత ధనం ఎడారిలో వున్నా లభిస్తుంది. మేరుపర్వతానికి పోయినా అంతకంటే ఎక్కువ దొరకదు. అందువల్ల ధీరుడవై జీవించటం నేర్చుకో! ధనికులవద్ద వ్యర్థంగా దీనత్వం ప్రకటించవద్దు. బావిలో ముంచినా, సముద్రంలో ముంచినా కుండ తనకు పట్టినంత నీటినే గ్రహిస్తుంది. చూడు!

దుర్జనపద్ధతి

అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః
పరధనే పరయోషితి చ స్పృహా ।
సుజనబంధుజనే ష్వసహిష్ణుతా
ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి దురాత్మనామ్ ॥ 41

దయ లేకుండా ప్రవర్తించడం, కారణం లేకుండా కలహించడం, పరుల ధనాన్ని, పరస్త్రీలను కాంక్షించడం, సజ్జనులన్నా బంధువులన్నా సహించకపోవడం- ఇవి దుర్జనులకు సహజ స్వభావాలు గదా?

దుర్జనః పరిహర్తవ్యో
విద్యయాఽలంకృతోఽపి సన్ ।
మణినా భూషితస్సర్పః
కి మసౌ న భయంకరః ॥ 42

వాడు చదువుకొన్నవాడైనా సరే దుర్జనుణ్ణి దూరంగానే వుంచాలి. తలపై రత్నం వుండినా పాము భయంకరమైనదే కదా?

జాడ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం
శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని ।

తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే
తత్కో నామ గుణో భవేత్స గుణినాం యో దుర్జనైర్నాంకితః॥43

బిడియం గలవాణ్ణి మందుడనీ, వ్రతాలు పాటించేవాణ్ణి బడాయివాడనీ, ఆచారవంతుణ్ణి కపటి అనీ, శూరుణ్ణి దయలేనివాడనీ, మునీశ్వరుణ్ణి బుద్ధిహీనుడనీ, ప్రియంగా మాట్లాడేవాణ్ణి, దీనుడనీ, తేజోవంతుణ్ణి గర్వి అనీ, ఏ విషయం గూర్చి అయినా పొంకంగా మాటలాడే శక్తిగలవాణ్ణి వదరుబోతనీ దుర్జనులు భావిస్తారు. ఏదో ఒక వంకతో దుష్టుల నిందకు గురికాని గుణం ఏ మున్నది?

లోభశ్చేదగుణేన కిం పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చేత్తపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిమ్।
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం మండనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా॥44

పిసినారితన ముంటే మరొక దుర్గుణం అక్కరలేదు. చాడీకోరు తనం వుంటే వేరే పాపాలతో పనిలేదు. సత్యముంటే తపస్సు చేయవలసిన అవసరంలేదు. నిర్మలమైన మనస్సుంటే తీర్థసేవ లెందుకు? మంచితన ముంటే వేరే పరివార మెందుకు? తనలో గొప్పతనముంటే మళ్ళీ అలంకారా లెందుకు? మంచి చదువుంటే

ధన మెందుకు? అపకీర్తి కలిగితే ఇంక మరణ మెందుకు?

శశి దివసధూసరో గళితయౌవనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః ।
ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాంగణగతః ఖలో మనసి సప్త శల్యాని మే॥ 45

పగటివేళ కాంతిహీనుడైన చంద్రుడూ, యౌవనం, కోల్పోయిన కాంతా, తామరపూవులులేని కొలనూ, చదువురాని అందగాడు, ధనంమీద అత్యాశగల ప్రభువూ, నిత్యం పేదరికంతో మ్రగ్గిపోయే సజ్జనుడూ, రాజువద్దవుండి దుర్బోధచేసే దుర్జనుడూ- ఈ యేడుగురూ నా మనస్సులో ఏడు శూలాల మాదిరి వున్నారు.

న కశ్చిచ్చండకోపానా
మాత్మీయో నామ భూభుజామ్ ।
హోతారమపి జుహ్వానం
స్పృష్టో దహతి పావకః ॥ 46

ప్రచండమైన కోపం గల రాజులకు తనవాడనే వాడు ఎవడూ లేడు. తన్ను తృప్తి పరచడానికై హోమం చేసేవాణ్ణి గూడా ముట్టు కుంటే అగ్ని కాల్చివేస్తుంది.

మౌనాన్మూకః ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః।
క్షాన్త్యా భీరుర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః॥ 47

సేవకుడు మౌనంగా వుంటే మూగవాడనీ, బాగా మాట్లాడితే వదరుబోతనీ, ప్రక్కన నిలిస్తే భయ భక్తులు లేనివాడనీ, దూరంగా వుంటే చేతగాని వాడనీ, ఓర్చుకొనేవాడయితే పిరికివాడనీ, ఓర్పు లేనివాడయితే కులహీనుడనీ ప్రభువులు భావిస్తారు. కాబట్టి అర్థం చేసుకోవడానికి వీలుగాని ఈ సేవాధర్మం యోగులకు గూడా గోచరం కాదు.

ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంఖలస్య
ప్రోద్గాఢవిస్మృతనిజాధమకర్మవృత్తేః।
దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః॥ 48

దుష్టులకు సైతం పెత్తన మిచ్చేవాడూ, విచ్చలవిడిగా చరించే వాడూ, తాను పూర్వం అనుభవించిన దుఃస్థితిని మరచేవాడు, అదృష్టంవల్ల క్రొత్తగా సంపన్నుడైనవాడూ, గుణాలను ద్వేషించే వాడూ అయిన నీచుడి దగ్గర వుండి ఎవరు సుఖపడతారు?

అరంభగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ
లఘ్వీ పురా వృద్ధి ముపైతి పశ్చాత్ ।
దినస్య పూర్వార్ధ పరార్ధభిన్నా
ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్ ॥ 49

దుర్జనులతోడి స్నేహం ప్రాతఃకాలపు నీడలాగా మొదట పెద్దదిగా వుండి క్రమంగా క్షీణిస్తుంది. సజ్జనులతోడి సహవాసం సాయంకాలపు నీడలాగా మొదట చిన్నదిగా వున్నా తర్వాత క్రమంగా వృద్ధి పొందుతుంది.

మృగమీనసజ్జనానాం
తృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనామ్ ।
లుబ్ధకధీవరపిశునా
నిష్కారణమేవ వైరిణో జగతి ॥ 50

గడ్డిమేసి జీవించే మృగాలకు బోయవాళ్ళూ, నీళ్ళలో జీవించే చేపలకు జాలర్లూ, దొరికిన దానితో తృప్తిపడి కాలం గడిపే సజ్జనులకు కొండెగాండ్లూ లోకంలో నిష్కారణంగానే శత్రువులై వున్నారు.

సుజన పద్ధతి

వాంఛా సజ్జనసంగతౌ పరగుణే ప్రీతి ర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదాద్భయమ్।
భక్తిశ్శూలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై
రేతే యేషు వసంతి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నమస్కుర్మహే॥ 51

సజ్జనులతో సాంగత్యం చేయాలనే కోరికా, ఇతరుల గుణాలపై ప్రీతీ, గురువుపట్ల వినయమూ, చదువుపై ఆసక్తి, తన కాంతయందే రతీ, లోకనిందపట్ల భయమూ, శివునిమీద భక్తీ, మనస్సును నిగ్రహించుకొనే శక్తి, దుర్జనులతో సంబంధం లేకుండా వుండడమూ- ఇలాంటి నిర్మల గుణాలు కలవారికి నమస్కరిస్తున్నాము.

విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః ।
యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్ ॥ 52

ఆపద కల్గినప్పుడు ధైర్యమూ, ఐశ్వర్యం వచ్చినప్పుడు ఓర్పూ, సభలో వాక్నైపుణ్యమూ, యుద్ధంలో పరాక్రమమూ, కీర్తిపై కోరికా, వేదాభ్యాసం పై ఆసక్తి- ఇవి మహాత్ములకు సహజగుణాలు.

కరే శ్లాఘ్యస్త్యాగః శిరసి గురుపాద ప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయో ర్వీర్యమతులమ్।
హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ శ్రవణయో
ర్వినాఽప్యైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మండనమిదమ్ ॥ 53

ఐశ్వర్యం లేకపోవడంవల్ల మహాత్ములు సువర్ణాభరణాలు ధరించకపోవచ్చు. ఐనా వాళ్ళచేతికి ప్రశస్తమైన త్యాగమూ, శిరస్సునకు గురుపాద నమస్కారమూ, ముఖానికి సత్య వచనమూ, భుజాలకు సాటిలేని జయశీలమైన పరాక్రమమూ, హృదయానికి నిష్కల్మషమైన ప్రవర్తనా, చెవులకు శాస్త్ర శ్రవణమూ- ఇవే అలంకారాలు.

ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్।
తృష్ణాస్రోతోవిభంగో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకంపా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పన్థాః॥54

విముక్తుడై, విమలుడై, విరాగియై, విరాట్ సమస్వరూపుడై విరాజిల్లును.

సంగము విరక్తమై మనస్సు నిస్సంగముగ
సంగమించ నాత్మతో సర్వాంగము లాత్మ
సంగమమున త్రిగుణ నిర్ముక్తమై తరించ
సంసిద్ధమై బాహ్యాంతర భేదమొగ్గున్.

నలువది ఎనిమిదవ సూత్రము

యః కర్మఫలం త్యజతి, కర్మాణి సంన్యస్యతి తతో నిర్ద్వంద్వో భవతి.

ఎవడు కర్మ ఫలముల నాశించి వానికై ఎదురు చూడక చరించునో, ఎవడు అహంకార పూర్ణములైన కర్మల నన్నింటిని సన్న్యసించునో, వాడు నిర్ద్వంద్వముగ సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వభావనల బారి బడక, ముక్తుడై బంధ విముక్తుడై జీవన్ముక్తుడై, శాంత చిత్తుడై యలరారును. స్థిత ప్రజ్ఞుడు సకలము సిద్ధించిన వాడు గదా!

విపద్యుచ్చైర్ధైర్యం పద మనువిధేయం చ మహతాం
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రతమిదమ్ ॥ 56

న్యాయమైన వృత్తిని ప్రీతితో అవలంబించడం, ప్రాణాపాయం సంభవించినా అకృత్యానికి పాల్పడకుండా వుండడం, దుర్జనులను అర్థించకుండా వుండడం, ప్రాణమిత్రుడైనా ధనహీనుణ్ణి యాచించ కుండా వుండడం, ఆపదలో ధైర్యం వహించడం, మహాత్ముల కనుకూలంగా నడుచుకోవడం- ఇలా కత్తి మీది సామువంటి ఈ వ్రతం సజ్జనులకు స్వభావసిద్ధమే గాని ఒకరి ఉపదేశం వల్ల కలిగేది కాదు.

ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మౌనం సదసి కథనం చాప్యుపకృతేః ।
అనుత్సేకో లక్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రతమిదమ్ ॥ 57

రహస్యంగా దానం చేయడం, ఇంటికి వచ్చిన వాళ్ళను ప్రీతితో ఆదరించడం, తాను చేసిన మేలును చెప్పుకోకపోవడం, ఇతరులు తనకు చేసిన మేలును సభలో చెప్పుకోవడం, సంపద

వచ్చినా గర్వించకుండా ఉండడం, ఇతరులను నిందించకుండ ఉండడం-కత్తివాదరపై నడకవంటి ఈ వ్రతం సజ్జనులకు సహజసిద్ధమే కాని ఒకరు బోధించగా అలవడింది కాదు.

సన్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నళినీపత్రస్థితం దృశ్యతే ।
అన్తస్సాగరశుక్తి మధ్యపతితం తన్మౌక్తికం జాయతే
ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషా మేవంవిధా వృత్తయః॥ 58

బాగా కాలిన యినుముపై పడ్డ జలబిందువు నామరూపాలు లేకుండా నశిస్తుంది. ఆ బిందువే తామరపాకుమీద పడితే ముత్యం లాగా కనబడుతుంది. అదే బిందువు సముద్రంలోని ముత్యపు చిప్పలో పడితే ముత్యంగా మారుతుంది. ఉత్తములనూ, మధ్యములనూ, అధములనూ ఆశ్రయించేవాళ్ళు గూడా తరచు అలాంటి స్థితినే పొందుతారు.

యః ప్రీణయేత్సు చరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తురేవ హితమిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్ ।
తన్మిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం యత్
ఏతత్త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే ॥ 59

నాల్గవ అధ్యాయము - భక్తి లక్షణము

ఏబది ఒకటవ సూత్రము

అనిర్వచనీయం ప్రేమస్వరూపమ్.

ప్రేమ స్వరూప స్వభావములు వర్ణింప నలవి కావు, వివరముల కందవు. విశ్లేషించి నిర్వచింప నెంచగ నిర్వచనమునకు నిలువవు భాషా భావాతీతమై.

అందదాత్మ స్వరూపమౌ ప్రేమరూపము
అందికగ కుంచె వొయ్యారముల గులుకంగ
అంద దక్షరాకృతి నంద భావభాషల
అందముల నొదిగి తాననిర్వచనీయమై.

ఏబది రెండవ సూత్రము

మూకాస్వాదనవత్.

మూగ తా భుజించిన పదార్థముల రుచుల నితరుల కెరిగింపలేని విధముగ, భక్తి అనుభూతి అనిర్వచనీయము. ఆ

పరోపకార పద్ధతి

భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైః
నవాంబుభి ర్దూరవిలంబినో ఘనాః ।
అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్ ॥ 61

చెట్లు బాగా ఫలించినప్పుడు క్రిందికి వంగుతాయి. క్రొత్త నీళ్ళతో గూడిన మబ్బులు క్రిందనే వ్రేలాడుతుంటాయి. సంపదలు సమకూడినప్పుడు సజ్జనులు గర్వించరు. ఇది పరోప కారులకు స్వభావ సిద్ధమే.

శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుండలేన
దానేన పాణిర్న తు కంకణేన ।
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం
పరోపకారేణ న చందనేన ॥ 62

దయాపరులైన మహాత్ముల చెవికి శాస్త్ర శ్రవణమే అలంకారం కాని కుండలాలు కావు. వాళ్ళచేతికి దానమే అలంకారం గాని

అరుదుగ నెచ్చటో ఎప్పుడో ఒకరిద్దరు
అచ్యుతా ! విశ్వరూపము పొడగంటిమయ్య
అన్నింట ననుచు తా మనుభూతి నందుదురు
అరుదౌ పరమాత్మ రూపు - అర్హులై తాము.

ఏబది నాల్గవ సూత్రము

గుణరహితం కామనారహితం ప్రతిక్షణవర్ధమాన మవిచ్ఛిన్నం సూక్ష్మతర మనుభవరూపమ్.

రూపాకృతి గొన్న విమల విశుద్ధ పరబ్రహ్మ విలసిత ప్రేమ స్వరూపులై అలరారెడు బహు కొద్ది మంది తాము సత్త్వ రజస్తమో గుణ త్రయి కతీతులై, కోరికల వలయంలో చిక్కుకొనక, పరమాత్మపై అపారమైన ప్రేమ ననుక్షణ మభివృద్ధి పరచుకొనుచు, ఆ అవిచ్ఛిన్నము, అతి సూక్ష్మము, అనంతాభ్యుదయకరము, ఆశాపాశ విముక్తము, గుణాతీతమునైన అనుభూతిమయ పరమాత్మానుభూతిలో ఏక మయ్యెదరు.

తమ సొంతపనులు గూడా మానుకొని ఇతరుల పనులు చేసేవాళ్ళు సత్పురుషులు. తమ పనులకు భంగం లేకుండా ఇతరుల పనులు చేసేవాళ్లు మధ్యములు. తమకోసమై ఇతరుల పనులు చెడగొట్టేవాళ్ళు మనుష్యరూపంలో వున్న రాక్షసులు. తమకు ఏ విధమైన లాభమూ లేకపోయినా ఇతరుల పనులను అదే పనిగా చెడగొట్టేవాళ్ళను ఏమనాలో మాకు తెలియడంలేదు.

పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి ।
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదంతి సంతః ॥ 65

చెడుపనులకు పోకుండా నివారించడం, మంచి పనులకు ప్రోత్సహించడం, దాచవలసినదాన్ని దాచడం, సద్గుణాలను వెల్లడించడం అపత్కాలంలో విడిచిపెట్టకుండడం, సమయానికి కావలసింది ఇవ్వడం- ఇవి మంచి మిత్రుల కుండవలసిన లక్షణాలని పెద్దలు చెబుతారు.

క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
క్షీరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః ।
గన్తుం పావక మున్మనస్తదభవ ద్దృష్ట్వా తు మిత్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పునస్త్విదృశీ॥ 66

పాలు తమతో కలిసిన నీటికి ముందు తమ గుణాలన్నింటినీ సంక్రమింపజేశాయి. అలా తనకు సాయపడిన పాలు కాచే సమయంలో తాపానికి గురికావటం చూచి సహించలేక నీరు అగ్నిలో ఆత్మాహుతి చేసికొన్నది. (వేడికి ఆవిరిగా మారిందని భావం). మిత్రమైన జలం అలా ఆపదపాలు కావటం చూచి క్షీరం నిప్పులో ఉరకడానికి సిద్ధమయింది. (పొంగిందనుట) ఇంతలో మళ్ళీ జలం తనతో కలిసే సరికి శాంతించింది. సజ్జనుల మైత్రి ఇలాగే వుంటుంది.

ఇతః స్వపితి కేశవః కులమిత స్తదీయద్విషాం
ఇతశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే ।
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహో! వితత మూర్జితం భరసహం చ సింధోర్వపుః ॥ 67

సముద్రంలో ఒకచోట మహావిష్ణువు నిద్రిస్తున్నాడు. మరొక చోట ఆయన శత్రువులైన రాక్షసులు వుంటున్నారు. ఇంకొక ప్రక్క శరణు కోరి వచ్చిన మైనాకాది పర్వతాలు విశ్రమించి వున్నాయి. వేరొక ప్రక్క ప్రళయంలో వర్షించే పుష్కలావర్తకాలనే మేఘాలతో సహా బడబాగ్ని నివసిస్తున్నది. ఔరా! సముద్రుని శరీరం ఎంత పెద్దది! ఎంత బలమైనది! ఎంత ఓర్పు గలది!

జాతః కూర్మస్స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృష్ఠం
శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్।
సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాధో
బ్రహ్మాండోదుంబరాంతర్మశకవదపరే జంతవో జాతనష్టాః॥

విశాలమైన భూభారాన్ని తన వీపున మోసే ఆదికూర్మము యొక్క జన్మమూ, జ్యోతిశ్చక్రాన్నంతటినీ తన చుట్టూ త్రిప్పుతున్న ధ్రువుని జన్మమూ- ఈ రెండే కొనియాడదగిన జన్మలు. తక్కినవాళ్ళందరూ ఏవిధమైన పరోపకారమూ చేయలేని నిష్ప్రయోజకులే. అందుచేత వాళ్ళు ధ్రువుని లాగా అటు సర్వోన్నత స్థానంలో గానీ, కూర్మంలాగా ఇటు (అంతటికీ ఆధార

భూతమైన) క్రింది భాగంలో కానీ ఉండలేక బ్రహ్మాండమనే అత్తిపండు లోపల పురుగుల మాదిరి ఊరక పుట్టి గిడుతున్నారు.

తృష్ణాం ఛింది భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మాకృథాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జనమ్।
మాన్యాన్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేతత్సతాం చేష్టితమ్॥69

ఆశను (వైరాగ్యమనే ఖడ్గంతో) తెగనరుకు; ఓర్పు కలిగి వుండు. మదాన్ని మట్టుపెట్టు. పాపకార్యాలపై ప్రీతి చూపకు. నిజం చెప్పు. సాధుమార్గం అనుసరించు. పండితులను సేవించు. పూజ్యులను పూజించు. పగవాళ్ళను సైతం ఆదరించు. వినయం ప్రదర్శించు. కీర్తిని కాపాడుకో. దుఃఖించే దీనులపట్ల దయజూపు. ఇది సత్పురుషుల నడవడి.

మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణాః
త్రిభువనముపకార శ్రేణిభిః ప్రీణయన్తః ।
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వికసన్తః సన్తి సన్తః కియన్తః ॥ 70

మనోవాక్కాయాలను పుణ్యకర్మాచరణమనే అమృతంతో నింపినవారూ, ముల్లోకాలను ఉపకారపరంపరచే సంతసింపజేసే వారూ, ఇతరుల గుణాలను అవి గోరంతైనా కొండంతలుగా వర్ణించి తమలో తాము సంతసించేవారూ ఇలాంటి మహాత్ములు లోకంలో చాలా కొద్దిమంది మాత్రమే వుంటారు.

ధైర్య పద్ధతి

రత్నై ర్మహాబ్ధేస్తుతుషుర్న దేవాః
న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
సుధాం వినా న ప్రయయు ర్విరామం
న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః ॥ 71

అమృతం కోసమై పాలసముద్రం చిలకడానికి పూనుకొన్న దేవతలు మధ్యలో రత్నాలు దొరికాయని సంతోషించి వూరకుండలేదు. భయంకరమైన కాలకూటవిషం పుట్టుకొస్తే భయపడి పరుగెత్తలేదు. అమృతం లభించేవరకు తమ ప్రయత్నం విరమించలేదు. ధీరులు అనుకొన్న పని పూర్తి అయ్యేదాకా విశ్రమించరు.

ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమన్తి మధ్యాః ।
విఘ్నై ర్ముహుర్ముహు రపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రారబ్ధముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి ॥ 72

నీచులు విఘ్నాలు వస్తాయన్న భయంతో పనికి పూనుకోరు. మధ్యములు పని ప్రారంభించి విఘ్నా లెదురైతే వదిలేస్తారు. ధీరులు ఎన్ని ఆటంకాలు కలిగినా పూనుకొన్నపని తుదముట్ట నెరవేరేవరకూ వదలనే వదలరు.

క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపి చ పర్యంకశయనః
క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచిదపి చ శాల్యోదనరుచిః ।
క్వచి త్కన్థాధారీ క్వచిదపి చ దివ్యాంబరధరో
మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్॥ 73

కార్యసాధకుడైన ధీరుడు ఒకచోట కటిక నేలపై పడుకొంటాడు. మరొకచోట పూలపాన్పుమీద విశ్రమిస్తాడు. ఒకచోట నీరసమైన కూరగాయలు భుజిస్తాడు. మరొకచోట మేలైన వరి అన్నం ఆరగిస్తాడు. ఒకచోట బొంత కప్పుకొంటాడు. మరొకచోట పట్టు పీతాంబరాలు ధరిస్తాడు. సుఖదుఃఖాలను లెక్కపెట్టక అతడు సదా కార్య సాధనలోనే నిమగ్నుడై వుంటాడు.

నిందన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువంతు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్ ।

అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే వా
న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః ॥ 74

నీతివేత్తలు నిందించనీ, లేదా మెచ్చనీ! సంపదలు వస్తే రానీ, పోతే పోనీ! చావు ఈ క్షణంలోనే కల్గనీ లేదా మరొక యుగంలో సంభవించనీ! ఏది యేమైనా ధీరులు న్యాయమార్గం నుండి ఒక అడుగైనా తొలగరు.

కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః ।
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశైః
లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః ॥ 75

కాంతల కడగంటి చూపులనే బాణాలు ఎవడి చిత్తాన్ని భేదింపవో, కోపమనే నిప్పు ఎవడి హృదయాన్ని దహించదో, విషయసుఖాలు ఎవడి మనస్సును ఆశాపాశాలతో బంధించి లాగవో, అలాంటి ధీరుడే మూడు లోకాలనూ అనాయాసంగా జయిస్తాడు.

కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తే
ర్న శక్యతే ధైర్యగుణం ప్రమార్ష్టుమ్ ।
అధోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే
ర్నాధః శిఖా యాతి కదాచిదేవ ॥ 76

ధైర్యవంతుడికి ఎలాంటి కష్టం సంభవించినా అతడి ధైర్యం తొలగించడం ఎవరివల్లా కాదు. అగ్నిని తల్లక్రిందులుగా పెట్టినా దాని జ్వాల ఎప్పుడూ పైకే ప్రసరిస్తుంది గాని క్రిందికి ప్రసరించదు.

వరం తుఙ్గాచ్ఛృఙ్గా ద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృషదన్తే విదలితః ।
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నౌ పాతస్తదపి న కృతః శీలవిలయః ॥ 77

ఎత్తైన పర్వతశిఖరం నుండి దూకి కటువైన కఠిన శిలపైబడి శరీరాన్ని ధ్వంసం చేసికోవడం, విషం గ్రక్కే కోరలతో భీకరమైన ఆదిశేషుని నోటచేయి పెట్టడం, అగ్నిలో పడడంవంటి ఘోరమైన పనులైనా మేలే గాని శీలాన్ని పోగొట్టుకోవడం మాత్రం మంచిది కాదు.

అరువది ఐదవ సూత్రము

తదర్పితాఖిలాచారస్సన్ కామక్రోధాభిమానాదికం తస్మిన్నేవ కరణీయమ్.

తాను తన సర్వస్వమును భగవదర్పణ గావించిన వాడు, అతని కోర్కెలను, కోపములను అభిమాన దంభములను గూడ అతనికే వదలి వేయవలెను. వాని బాధ్యత గూడ వానిదే

కర్మలన్నియు నీ పరము జేసినాడను
కరగి నీదు కృపన కామాదు లొరుగుదనుక
కరుణాకరా! నాదు కామ క్రోధము లెల్ల
కదలు నీ పైననే యనుచు కదలవలయున్.

అరువదియారవ సూత్రము

త్రిరూపభంగపూర్వకం నిత్యదాస్య నిత్యకాన్తా భజనాత్మకం ప్రేమ కార్యం ప్రేమైవ కార్యమ్.

త్రిగుణముల నధిగమించి భగవంతుని కేవల ప్రేమయే,

సంసారమున భార్య భర్తను ప్రేమించి సేవించు రీతి, ఏకైక ధ్యాన ధ్యేయ ధ్యాసలుగా మలచి, భక్తి పథమున పరాభక్తుడు సాగవలయును.

సత్త్వ రజస్తమో గుణముల నధిగమించి తా
సలలితముగ సంకల్ప భేద త్రిపుటి దాటి
సర్వాంకిత భావముతోడ సతి సేవక
సమముగ పరాభక్తి సాధించగావలెన్.

జీవన వ్యాఖ్య

ముప్పది మూడింట స్వరూప మహత్తులను
ముప్పది మూడింట సాధనలను గుణములను
ముచ్చటగ చిత్రించి, మనస్సును ముక్తికై
ముదము తోడుత భక్తిపై మరలించె మౌని.

కడలిన కదలిన హాలాహలామృతమ్ములు
కదలె సమముగ భగవదిచ్ఛనని తెలియంగ

దైవ పద్ధతి

నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రంసురాస్సైనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః ।
ఇత్యాశ్చర్య బలాన్వితోఽపి బలభిద్భగ్నః పరై స్సంగరే
తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ధిగ్ వృథా పౌరుషమ్॥81

తనకు గురువు బృహస్పతి; ఆయుధం వజ్రం (పర్వతాల రెక్కలు నరికిన వజ్రాయుధం); సైనికులు దేవతలు; దుర్గం స్వర్గం; అనుగ్రహం చూపేవాడు విష్ణువు; ఏనుగు ఐరావతం- ఇలా ఆశ్చర్యకరమైన బలసంపద గలవాడైనా ఇంద్రుడు యుద్ధంలో రాక్షసులచేతిలో ఓడిపోయాడు. అందువల్ల ఎవరికైనా దైవమే శరణం కాని కేవల పౌరుషం ఎందుకూ కొరగాదని స్పష్ట మవుతున్నది.

భగ్నా శస్య కరండపిండితతనో ర్గ్లానేంద్రియస్య క్షుధా
కృత్వాఽఽఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః ।
తృప్త స్తత్పిశితేన సత్వర మసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్ ॥82

ఒక ఎలుక (పాములవాని యింట) రాత్రివేళ ఆహారం కోసం అన్వేషిస్తూ ఒక పెట్టెకు కన్నంవేసి అందులో దూరింది. అంతకుముందే ఆ పెట్టెలో బంధింపబడివున్న పాము ఇక వెలుపలికి వెళ్లే ఆశ లేదనుకొని అక్కడే చుట్టచుట్టుకొని ఇంద్రియ పాటవం కోల్పోయి ఆకలితో అలమటిస్తూ వుండింది. ఎలుక తనంతతానే పోయి ఆ పామునోట పడింది. పాము దాన్ని మ్రింగి ఆకలి తీర్చుకొని ఆ కన్నంగుండానే చెరచెరా వెలుపలికి వెళ్ళింది. వృద్ధివినాశాలకు దైవమే కారణం. కాబట్టి మీరు దైవంమీద భారం వేసి నెమ్మదిగా వుండండి!

యథా కందుకపాతేనోత్పతత్యార్యః పతన్నపి ।
తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిండపతనం యథా ॥ 83

క్రింద పడినా బంతి మళ్ళీ పైకెగిరినట్లు సజ్జనుడు హీనస్థితి పొందినా మళ్ళీ ఉన్నతస్థితి నందుకొంటాడు. మట్టిముద్ద నేల గరచుకొన్నట్లు దుర్జనుడు హీనస్థితికి దిగజారాడంటే మళ్ళీ పైకి రాలేడు.

ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైస్సన్తాపితే మస్తకే
వాంఛన్ దేశ మనాతపం విధివశాత్తాలస్య మూలం గతః ।
తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ యాన్త్యాపదః॥84

బట్టతలవాడొకడు మధ్యాహ్నవేళ ఎండకు తల మాడుతూ వుంటే ఓర్చుకోలేక నీడ వెదుక్కుంటూ పరుగెత్తి వెళ్ళి ఒక తాటిచెట్టుక్రిందికి చేరాడు. వెంటనే ఆ చెట్టుపైనుండి ఒక పెద్ద తాటిపండు మీదపడి అతని తల ఠప్పుమని పగిలిపోయింది. దైవబలం లేనివాడెక్కడకు వెళ్ళినా ఆపదలు గూడా తఱచు అక్కడికే పోతాయి.

గజభుజంగవిహంగమ బంధనం
శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్ ।
మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం
విధిరహో బలవానితి మే మతిః ॥ 85

ఏనుగులూ, పాములూ, పక్షులూ బంధింపబడడం, సూర్య చంద్రులు గ్రహపీడకు గురికావడం, బుద్ధిమంతులు దరిద్రులుగా వుండడం- ఇవి చూస్తూవుంటే విధి ఎంతో బలీయమైనదని

నాకనిపిస్తున్నది.

సృజతి తావ దశేషగుణాకరం
పురుషరత్నమలంకరణం భువః ।
తదపి తత్క్షణభంగి కరోతి చేత్
అహహ! కష్ట మపండితతా విధేః ॥ 86

సమస్త సద్గుణ సంపన్నుడూ, భూమండలానికి భూషణ ప్రాయుడూ అయిన పురుషశ్రేష్ఠుణ్ణి సృష్టించిన దైవం వెంటనే వాణ్ణి నశింపజేస్తే, అయ్యయ్యో! ఆ దైవము తెలివితక్కువతనం ఎంత దుఃఖకరమో కదా!

అయమమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శంభుమూర్ధ్నోఽవతంసః ।
విరహయతి న చైనం రాజయక్ష్మా శశాంకం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లంఘనీయః ॥ 87

ఈ చంద్రుడు అమృతానికి పెన్నిధి, ఓషధులకు రాజు, నూరు మంది వైద్యులు అతని వెంటనే వుంటారు. ('శతభిషగను యాతః' అంటే శత భిషక్కు అనే నక్షత్రంతో కూడినవాడు

తమ దేహము దేవాలయమై, పరబ్రహ్మము
తరలగ, లోకమంతయు తానైన ఈశుడు
తనలోకమవ లోక హితాన్యము లేలనని
తన లోకమున తా దిరుగు తన్మయుడగుచున్.

డెబ్బది ఒకటవ సూత్రము

మోదన్తే పితరో నృత్యన్తి దేవతాః సనాథా చేయం భూర్భవతి.

ఉత్తమ భక్తితత్త్వమును సాధించి ఆ తత్త్వాంభోధిలో సచ్చిదానందము నొందు భక్తునిగాంచి అతని పితరులు సంతోష సంభరితు లగుదురు; దేవతలు సంతోషముతో నృత్యము జేయుదురు. వసుంధర ఇట్టివారి ఉనికితో తన ఉనికి సురక్షితమైనదని అమందానంద కందళిత హృదయారవింద యగుచున్నది.

తరింత్రు పితరులు సంతసించి తమ సంతతి
తరించుచుండ భక్త వతంసులై, సురలును

తనియుదురు ప్రీతి భగవంతుడు పులకితుడవ
తరించు వసుంధరయును ధర్మ రక్షితయై.

డెబ్బదిరెండవ సూత్రము

నాస్తి తేషు జాతివిద్యారూపకులధనక్రియాది భేదః.

అవిరళ భక్తి సిద్ధించగనే, జాతికుల, ధన పాండిత్య, సౌందర్యాది భేదములు నశించును.

సర్వము తానౌ సర్వేశ్వరుడు, తానే తన
సర్వస్వము గాగ సద్భక్తు మనంబున
సరసమునకైన జాతి మత కుల వర్గముల
సరిగమలు ధ్వనించవు స్వప్నమున నైన.

డెబ్బదిమూడవ సూత్రము

యతస్తదీయాః.

భగవద్దృష్టిలో భక్తులందరునూ సమానులే. ఎందుకన వారందరూ ఆయన స్వభావ సంజనితులే.

కర్మ పద్ధతి

నమస్యామో దేవాన్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగాః
విధిర్వంద్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్మైకఫలదః ।
ఫలం కర్మాయత్తం కి మమరగణైః కిం చ విధినా
నమస్తత్కర్మభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥ 91

దేవతలకు నమస్కరిస్తున్నాము. వాళ్ళు గూడా పాపిష్ఠి విధికి లోబడి వుండేవారే కాబట్టి విధికే నమస్కరించాలి. ఆ విధి గూడా కర్మననుసరించే ఫలం ఇస్తున్నది. ఫలం కర్మ కధీనం. అంచేత ఆ దేవతలతోనూ, ఈ విధితోనూ మాకేమి పని? విధి కూడా దేన్ని అతిక్రమించలేదో, ఆ కర్మకే నమస్కారం.

బ్రహ్మా యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మాండభాండోదరే
విష్ణుర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్తో మహాసఙ్కటే ।
రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥92

ఏ కర్మ బ్రహ్మను బ్రహ్మాండమనే భాండంలో కుమ్మరి

వానిలా నియమించిందో, ఏది విష్ణువును పది అవతారాలనే దుర్గమమైన అడవిలో పడవేసిందో, ఏది రుద్రుణ్ణి పుర్రె చేత పట్టుకొనేటట్లు చేసి భిక్షాటనానికి పంపిందో, ఏది సూర్యుణ్ణి రోజూ ఆకసంలో త్రిప్పుతున్నదో ఆ కర్మకు నమస్కారం.

యా సాధూంశ్చ ఖలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్ హితాన్ ద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్క్షణాత్।
తామారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాంఛితం
హే సాధో! వ్యసనైర్గుణేషు విపులేష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః॥93

ఓ సాధూ! నీవు కోరిన ఫలం అనుభవించాలను కొంటున్నావా? అయితే ఏది దుష్టులను శిష్టులుగానూ, మూర్ఖులను పండితులు గానూ, శత్రువులను మిత్రులుగానూ, అగోచరమైన దాన్ని గోచరించేదిగానూ, విషాన్ని అమృతంగానూ క్షణంలో మారుస్తుందో అట్టి శ్రేష్ఠమైన సత్కర్మను ఆచరించు. అంతేగాని గొప్ప గొప్ప గుణాలకోసమై వ్యర్థంగా ఆసక్తిని పెంచుకోవద్దు.

శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిరమనుస్యూతే శుభే కర్మణి ।

ఎటుల ఎటుల గూరు పరిపూర్ణ భక్తి ఎటుల
ఎటుల గూరు ననగ ఎటుల భక్తి శాస్త్రములు
ఎరుక జేసెనటుల సత్యముగ పరికించుచు
ఎట్టివ్యత్యాసములు లేక నాచరించ.

డెబ్బది ఏడవ సూత్రము

సుఖదుఃఖేచ్ఛాలాభాదిత్యక్తే కాలే ప్రతీక్ష్యమాణే క్షణార్థమపి వ్యర్థం న నేయమ్.

సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను జయించుటవలన కర్తవ్యములు తగ్గినందున మిగిలిన కాలమును వ్యర్థము జేయక లోక కళ్యాణ కార్యములకు సజావుగా ఉపయోగించుకొనవలెను.

లోక వ్యవహారానంతరము చేయంగ
లోకేశు పద సేవానుగత కార్యములను
లోకువ జేసి కాలయాపన చేయదగదు
లోకకళ్యాణసంధాత సేవ జేయన్.

హృదయాన్ని పీడించే దుష్ఫలం కలుగుతుంది.

స్థాల్యాం వైడూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాందనైరింధనౌఘైః
సౌవర్ణైర్లాంగలాగ్రైర్విలిఖతి వసుధా మర్కతూలస్య హేతోః।
ఛిత్వా కర్పూరఖండాన్ వృతి మిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్మభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపో మందభాగ్యః॥

కర్మభూమి అయిన భరత ఖండంలో పుట్టిగూడా తపస్సు చేయటానికి పూనుకొనని మందభాగ్యుడు వైడూర్యంతో చేసిన పాత్రలో గంధపు కట్టెల మంటలతో తెలికపిండి వండేవాడితోనూ, జిల్లేడు దూది పండించాలని బంగారు నాగలితో భూమిని దున్నేవాడితోనూ, కర్పూరపుటరటిచెట్లు నరికి వాటితో ఆరిక చేలకు కంచె వేసేవాడితోనూ సమానుడు.

నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాఽపి నైవ న చ యత్నకృతాఽపి సేవా ।
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సంచితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యథైవ వృక్షాః ॥ 97

పురుషుడికి ఆకారం, కులం, శీలం, చదువు, పూనికతో

ఊపిరున్నన్ని నాళ్ళు. ఎవ్వడు ఎల్లవేళల నెట్టి స్థితినైన, ఎక్కడున్నను. ఎటులున్నను, పుండరీకాక్షాయని మరువక మనసు పెట్టి, అన్యచింతనలుమాని భగవంతుని భజించునో వాడు సదా సభాహ్యాభ్యంతర శుచియై యలరారునన్న సత్యమెరిగి నిరంతరం భగవద్ధ్యాన నిరతుడై, చిత్తమును నిశ్చింత నిలయముగ మలచు కొనవలెను. "అపవిత్రః పవిత్రో వా సర్వావ స్థాంగతోఽపి వా యస్స్మరేత్ పుండరీకాక్షం, సభాహ్యాభ్యంతరః శుచిః''.

ఏ స్థితినైనను ఎక్కాలమునకైననూ
ఏకముగ భావము లన్నింటి నొకటిజేసి
ఏ చింతలే వరించక ఏకచింతనన
ఏకత్వముగ చింతించదగిన దాత్మయే.

ఎనుబదియవ సూత్రము

సకీర్త్యమానః శీ ఘ్రమేవావిర్భవతి అనుభావయతి చ భక్తాన్ ॥

తా తన్మయుడై, సకలమును దైవార్పణ గావించి భజించు

సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వా
రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని ॥ 99

అడవిలో గానీ, యుద్ధంలో గానీ, శత్రువుల మధ్య గానీ; నీళ్ళలో గానీ, నిప్పులోగానీ, మహాసముద్రంలో గానీ, పర్వత శిఖరంపై గానీ, మనుష్యుడు నిద్రిస్తున్నా మత్తులో వున్నా, అపాయంలో వున్నాసరే పురాకృత సుకృతాలు తప్పక రక్షిస్తాయి.

భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జన స్సుజనతాముపయాతి తస్య ।
కృత్స్నా చ భూర్భవతి సన్నిధి రత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య ॥ 100

పూర్వం ఎక్కువ పుణ్యం చేసుకొన్నవాడికి భయంకరమైన అరణ్యం ముఖ్యనగరంగానూ, ప్రతి మనిషీ సజ్జనుడుగానూ, భూమండలమంతా రత్ననిధిగానూ మారిపోతాయి.

నీతిశతకం సమాప్తం.

వెల: అమూల్యం

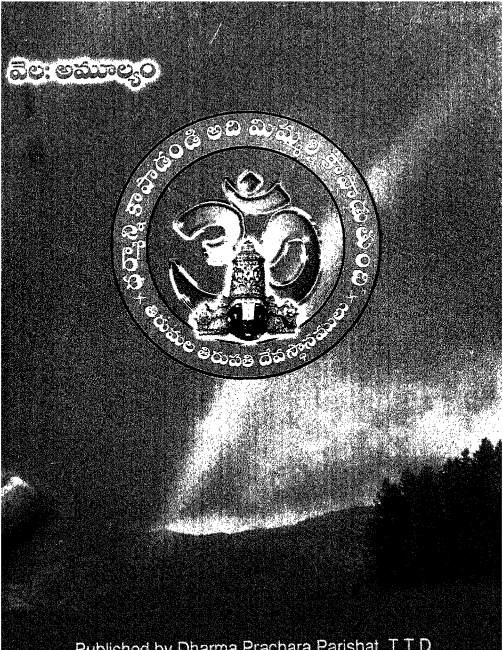

ధర్మాన్ని కాపాడండి అది మిమ్మల్ని కాపాడుతుంది

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

Published by Dharma Prachara Parishat, T.T.D.
and printed at Sri Parasarya Press, Vyasashram, Yerpedu.